

Fondul *formelor fără fond* - între excesul de formă și nepotrivirea de fond

---

Este departe de orice îndoială că ideea formelor fără fond poate fi analizată ca parte integrantă a procesului de modernizare a României, încă din anii patruzeci ai secolului al XIX-lea. Deși formula-tă clar de Titu Maiorescu abia în 1868 (În contra direcției de astăzi din cultura română), conținutul procesului de modernizare pe care îl numește „forma fără fond” poate fi identificat încă în anii imediat următori întoarcerii primilor bursieri ai statului român din străinătate (1838-1840), când, biblioteca Academiei Mihăilene înregistrează cărți despre liberalismul clasic în variantă franceză, iar ex-bursi-erul Ion Ghica deschide cursurile de economie politică liberală în 1843, ai cărei termeni – proprietate privată, libertate, reprezentare politică etc. aveau vagi legături atât cu realitatea socială, politică și economică ale unei societăți românești agrare, cât și cu conștiința epocii ori a diferitelor categorii sociale românești.

Ștefan Stănciugelu

drd SNSPA

(alinpower@yahoo.com)

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ideea formelor fără fond va dobândi funcția de axă organizatoare a dezbaterilor despre modernizarea României și se va constitui ca punct de reper în procesul de construcție instituțională – fundament

pentru elaborare de politici publice, în egală măsură. Numărul mare de autori care au abordat direct problema formelor fără fond și operele care se înscriu indirect în logica acestei idei moderniza-toare în perioada 1840 (Ion Ghica) - 1945 (Lucrețiu Pătrășcanu, apoi George Călinescu), alături de analizele și comentariile relan-sate în anii șaizeci ai secolului trecut, sunt un argument suficient pentru importanța pe care a avut-o această idee organizatoare de dezbateri și politici publice legate de „justa măsură” a sincronizării României cu sistemul de idei și instituții vest-european.

Studiul de față pleacă de la analiza uneia dintre cărțile fundamen-tale privind morfologia acestei idei cu forță explicativă remarcabilă în spațiul analizei sociale, politice, economice și culturale românești în ultimul secol și jumătate. Demersul pe care îl propunem asupra formelor fără fond are drept scop final analiza potențialului euristic al ideii ce a însoțit analizele în epocă a modernizării societății românești.

Selectăm drept reper de cercetare aplicată și istorică principal în analiza noastră lucrarea profesorului Constantin Schifirneț – una dintre exegezele sociologice greu de egalat ale domeniului, care este completată de un tip de arheologie a termenului în analiza social-politică și economică românească a ultimului secol și jumătate. O analiză a conținutului și forței organizatoare a ideii va fi însoțită de abordarea critică centrată pe limitele, dar, și potențialul acesteia de a se constitui în cadrele unei adevărate „teorii a modernizării naționale”. Logica analizei noastre va cuprinde, astfel, evaluarea analizei istoric-sociologice, prezentarea ideii din perspectiva acesteia, urmată de un test epistemologic pe linia Popper-Kuhn a ceea ce autorul propune ca „teorie a formelor fără fond”.

Formele fără fond – un „brand” românesc

Cartea lui Constantin Schifirneț are o îndoită miză epistemică¹. Prin miza de conținut, lucrarea este un punct de reper în analiza morfologică a formelor fără fond în istoria culturii românești. Prin miza de evaluare critică, discursul pare că încearcă să forțeze un sfârșit imperativ de ciclu în dezbaterea semnificațiilor acestei idei în procesul de modernizare al României, în sensul unei analize „ultime”, care stabilește „adevărul” privind valoarea unei adevărate „teorii a formelor fără fond”.

În această din urmă logică a interpretării, discursul sociologului român pare, mai degrabă, să închidă interpretările, decât să le deschidă. Textul te duce înspre stilul clasic al unui sociolog al culturii, care identifică, prezintă, dezbate, interpretează, construiește și deconstruiește semnificații ale unor opere ce au abordat problematica formelor fără fond, stabilind ultima și „adevărată” interpretare. În lectura grăbită a textului *Formele fără fond – un brand românesc* (2007) ai senzația că ai consumat integral o idee sociologică, demonstrată ca teorie în sociologia culturii – *Formele fără fond*. După care nu prea mai urmează nimic. Senzația este stranie, pentru că în loc să se deschidă, opera pare că vrea să tragă linie de fracție, în sensul unui sfârșit de ciclu. Ceea ce echivalează cu un eșec ruinător, atât pentru ideea formelor fără fond, cât și pentru intenția autorului. Într-o lectură superficială pare că aceasta ar fi concluzia despre exegeza istoric-sociologică a formelor fără fond în istoria modernizării românești, în formula pe care o propune profesorul Schifirneț. La o a doua lectură însă, însoțită de un aparat metodologic de analiză minimal, observăm că ideea lucrării se construiește în alt regim de semnificație, chiar dacă nu suntem de acord cu perspectiva și concluziile acesteia în întregime.

În cheia de lectură pe care o propunem miza reală a lucrării nu o reprezintă nici analiza specifică sociologului culturii române moderne, nici intenția completitudinii – aceea de a consuma integral un subiect de istoria culturii române moderne. De fapt, cartea profesorului Schifirneț se citește în două etape.

Prima etapă, prin bogăția de date și parcursul istoricește ordonat al textelor analizate, îți dă, într-adevăr, senzația (pozitivă, de ce nu?) a anticarului cu intenții de exhaustivitate, care vrea să consume totul, literatură de rang primar – texte de epocă, literatură de rang secund – scriitori români care elaborează în zona „formelor fără fond”, literatură de rang terțiar – analiza textelor autorilor români, la care se adaugă literatură exterioară universului de discurs al scrierilor românești, dar a cărei logică validează logica formelor fără fond². La capătul acestei investigații sociologice, autorul stabilește categorii, limite și conținuturi conceptuale, concluzionând în termeni convingători cu privire la structura, natura și valoarea euristică a „formelor fără fond”.

A doua etapă în citirea cărții profesorului Schifirneț este, de fapt, post-lectura, care nu mai presupune contactul direct cu textul. Este etapa întrebărilor care deschid textul, structurate de formula condiționalului: „Dacă formele fără fond sunt o teorie complexă, atunci...”. Cu alte cuvinte, ce rămîne după ce am consumat experiența unui text, a cărui organizare cu tendințe de completitudine pare să ofere Soluția problematicei formelor fără fond? Fără această din urmă lectură, cartea s-ar împuțina și s-ar închide în concluzii categorice implicite, care blochează cascada de silogisme necesare relansării ideii, la un alt nivel și cu o altă funcție cognitivă decât cea a unei monografii cultural-istorice.

Natura polemică a formelor fără fond

„De-a lungul timpului am studiat și meditat asupra chestiunii formelor fără fond, deosebit de complexă, dar tratată, nu de puține ori, cu ironie sau dusă spre derizoriu, considerată a fi chiar o temă lipsită de bază științifică. Nici după 1989 lucrurile nu s-au schimbat prea mult, deși suntem invadați peste tot de forme fără fond. Totul pare anormal, logica socială parcă nu mai funcționează.”³

Privită pe secvențe, analiza pe care autorul o face formelor fără fond pare să aibă un scop polemic de joasă frecvență, prin judecățile evaluative pe care le asociază fiecărui caz de utilizare - afirmare, contestare a programului de modernizare prin sincronizarea „fondului” tradițional-agrar românesc cu sistemul „formelor” occidentale – instituții, valori, comportamente.⁴

Cred că ați intuit corect din acest citat mesajul implicit al întregii cărți: avem de a face cu o operă accentuat polemică. Într-o strategie de alianțe intelectuale construită istoric, autorul organizează un curent de susținători ai ideii potrivit căreia formele fără fond au însoțit procesul de modernizare al României⁵. Sunt, astfel, analizate opere semnificative care participă la articularea unui adevărat „program de modernizare românească”, permanent dublat de metadiscursul rezultat din dezbaterile intelectualilor români. „Formele fără fond” reprezintă „un model teoretic național”, adică, „o cale de explicare a edificării civilizației moderne în cadrul național. (...) Așa cum rezultă din tezele unor gânditori români: M. Kogălniceanu, T. Maiorescu, I. Ghica, M. Eminescu, C. Rădulescu-Motru ș.a., civilizația europeană este un reper în dezvoltarea națională, în măsura în care, prin spiritul ei, este adaptată într-un cadru național. (...) De altfel, modelul teoretic național de explicare a proceselor de formare a civilizației moderne în cadru național se revendică de la un autentic spirit european.”⁶

Ideea formelor fără fond însăși are deci o natură polemică. Două ar fi perspectivele acestui conținut special, putem extrage din analiza autorului. În primul rând, prin conținut, ideea a organizat dezbateri și programe de modernizare instituțională în epocă – susținători ai imitației integrale, critici ai imitației cultural-instituționale, susținători ai sincronizării europene etc. În al doilea rând, din perspectiva importanței istorice, la nivelul semnificației date de autor - analiza respinge aprecieri și interpretări care tratează formele fără fond ca metaforă, idee lipsită de conținut teoretic și practic, în condițiile în care, în fapt, argumentează autorul lucrării, ideea ca atare a generat un adevărat program național de modernizare în cadrele unei „teorii a formelor fără fond”.

Contribuția autorului. Logica de organizare a textului

Prin cuprinderea textului și selecția a peste 100 de autori români care au elaborat direct sau, indirect, în spațiul subîntins de ideea formelor fără fond (principiu de modernizare, analize centrate în jurul ideii, meta-analize), autorul pare să epuizeze categoriile și conținutul abordărilor. Din perspectiva sociologiei cunoașterii, acesta consideră că ideea formelor fără fond poate fi conceptualizată și convertită într-o teză pentru o teorie sociologică istoricește construită – un „brand” prin excelență românesc. Formele fără fond ar reprezenta un model teoretic pentru studiul modernizării românești, care explică, „în esență, o critică la adresa stărilor de lucruri din societatea românească”, el abordând „în termeni teoretici problematica amplă a modernizării, sugerând o soluție de principiu – aceea a adecvării dintre fond și formă – care nu putea să nu fie acceptată, dar lasă deschisă, în generalitatea ei filosofică, destule probleme care să incite și să solicite spiritele cu privire la modul cel mai potrivit de realizare a acestei adecvări.”⁷ Formele fără fond trebuie privite dinspre literatura maioreșciană, către conceptul și sistemul teoretic istoricește construit, prin dezbateri și polemici, întemeieri și redefiniri pe care le-a cunoscut pe mai bine de un secol și jumătate de spiritualitate românească. În calitate de teorie sociologică, formele fără fond au contribuit la explicarea evoluției către capitalism a societății românești, în plan național și internațional. *Teoria* (subl. ns) „cuprinde precepte, tematici și ipoteze specifice românești și dă un răspuns diferit de teoriile occidentale asupra modernizării. Sociologia occidentală din secolul al XIX-lea concepe dezvoltarea după un model unic, ce trebuie să se reproducă aidoma peste tot. Studiul formelor fără fond pretinde ca noul organism juridico-politic instalat în societatea românească să funcționeze astfel încât să nu fie excedent în raport cu starea reală, adică obiceiurile, tradițiile, particularitățile naționale, să nu anuleze norme și reguli care și-au dovedit utilitatea de-a lungul istoriei, prin religie, morală, viața comunitară, vecinătatea.”⁸ Formele fără fond ar reprezenta deci o teorie ce instituie refuzul formelor „care ascund ceea ce le lipsește”, sesizând, deopotrivă, „primejdia ca receptorul civilizației moderne să fie educat doar prin modele mimetice.”⁹ Astfel de sincronizări mimetice duc la efecte neașteptate ale modernizării, cum este cazul creării de instituții artificiale, ineficiente, rupte de realitate, căci sunt generate de o obsesie a europenizării imediate.¹⁰ Mai mult, teoria formelor fără fond avertizează asupra exceselor generate de complexul Metropolei, de care ar suferi „o parte din intelectualitatea românească”.

Riscând pierderile posibile ale simplificării, cred că lucrarea poate fi comprimată în șase enunțuri-cheie, dătătoare de seamă pentru conținut și intenții ale discursului, în egală măsură.

1. Formele fără fond reprezintă un „brand” autohton, prin care sociologia românească participă la patrimoniul teoretic internațional; 2. Conceptul „forme fără fond”¹¹ este fundamentul pe care se constituie o teorie sociologică; 3. Teoria formelor fără fond a fost parte (metadiscurs cu funcție corectivă) a modernizării societății românești; 4. Teoria explică, descrie, instituie în egală măsură principii și reguli ale modernizării, în sincronizarea spațiului românesc cu modele instituționale ale țărilor dezvoltate; 5. Teoria este validată empiric în epoca precomunistă, comunistă și în post-comunismul românesc; 6. Teoria este validată epistemologic, având în vedere că: (a) cei doi termeni-cheie – forma și fondul s-au constituit progresiv, în regim de concepte sociologice; (b) avem un sistem de idei încheiat care își definesc domeniul de aplicabilitate la modernizarea românească; (c)

ideea are o dimensiune empirică și una predictivă; (d) teoria oferă un răspuns satisfăcător (explicație, descriere) realității pe care afirmă că o vizează; (e) ea este legitimată și prin compatibilitatea cu analize ale unor teoreticieni străini, desfășurate în aceeași logică a respingerii universalismului instituțional în procesul modernizării; (f) valoarea teoriei trebuie căutată în co-relația dintre cele două concepte și fenomenul empiric pe care acestea îl denumesc. Astfel, formele fără fond redau decalajul și opoziția, lipsa de legitimitate a unui sistem instituțional, incomensurabilitatea culturilor și imposibilitatea mimetismului social, politic, economic, cultural – o adevărată ruptură între „țara instituțională” și „țara reală” în cadrul modernizării, o dată ce selecția formelor instituționale de import nu a fost făcută pe criteriul „suportabilității” și „compatibilității” cu realitățile din societatea importatoare de forme.¹²

Conform autorului, sistemul de concepte, conținuturile, funcțiile filosofice și sociologice ale celor două concepte și ale corelației pe care acestea o instituie alcătuiesc o teorie care transpune în categorii filosofice și sociologice o realitate complexă, chiar dacă aceste categorii sunt insuficient elaborate. Formulată în logica unui modernism determinist – accelerarea modernizării prin sincronizarea cu instituții socio-politice și valori ale țărilor dezvoltate în epocă, teoria prezintă o dimensiune (a) metodologică – adecvarea teoriilor și programelor de modernizare la realitățile concret istorice, (b) politică – în principal, a argumentat inconsistența politicii liberale de modernizare în epocă, (c) practică – sesizează efectele negative ale imitației instituționale în procesul de tranziție de la un mod de organizare societală la altul, (d) predictivă – perioadele scurte, intensive ale modernizării sau tranziției românești au fost, sunt și vor fi marcate de sindromul *formelor fără fond*.¹³ Deci, consideră autorul, putem vorbi cu temei de „teoria formelor fără fond”, ca și contribuție exclusiv românească la patrimoniul internațional al teoriei sociologice. QED.

Formele fără fond – teorie sau paradigmă?

Lucrarea *Formele fără fond – un brand românesc* actualizează într-un mod original, printr-un studiu istoric și teoretic de tip comparativ, ideea valorii euristice și aplicat-empirice a unui „brand teoretic românesc” - formele fără fond. Într-o lectură temeinică a literaturii românești în domeniu, autorul accentuează ideea de teorie a formelor fără fond. Totuși, chiar și într-o definiție mai puțin riguroasă a termenului teorie, calitatea afirmată pentru formele fără fond poate lesne fi pusă sub semnul întrebării. Cea mai simplă definiție a teoriei invocă domeniul de aplicație distinct al unui sistem coerent de enunțuri, teze, cu valoare descriptiv-explicativă și predictivă. Operând în aceleași cadre de analiză cu cele ale autorului, semnalăm câteva întrebări și observații la care argumentația discursului nu pare să ofere răspunsuri.

1. „Teoria” se întemeiază pe două concepte utilizate cu sensuri diferite chiar în opera unuia și aceluiași autor - lucru sesizat chiar de autorul *Formelor fără fond* – un brand românesc. Termenii pereche ai teoriei (fond, formă) sunt, totuși, dificil de acceptat în multitudinea de sensuri cu care sunt folosiți. Acceptând această imprecizie conceptuală, se pare că relația dintre formă și fond este mai lesne de definit. Apoi, dacă acceptăm că avem de-a face cu o adevărată „modernizare generată de un program întemeiat științific” pare că facem din sincronizarea instituțională, de exemplu, un proces istoric conștient și măsurabil, întemeiat și gestionat de o elită guvernantă – ceea ce ridică serioase probleme cu privire la personajul „elită guvernantă”, în sens de Guvern cu program riguros

și asumat de modernizare, în condițiile în care astfel de guverne cu ideologie politică asumată de selecție riguroasă a „formelor” adecvate e greu de găsit în istoria României.

2. Calitatea de teorie în sensul riguros al termenului este pusă sub semnul întrebării de cadrele în care sistemul coerent de enunțuri permite predicții. Acceptând ideea unei teorii a formelor fără fond, când spunem, conform acesteia, că importul de forme trebuie făcut cu „justă măsură” (Maiorescu), nu cumva definim o necunoscută printr-o altă necunoscută? Altfel spus, cine, cât, cum și în ce condiții a stabilit/poate stabili „măsura” importului și a selectat sau redefinit instituțiile de import, conform „fondului” societății importatoare? Ce le-ar fi trebuit Constituțiilor din 1866, 1923, 1938, 1948, 1952, 1965, 1991 ca ele să fie adecvate „fondului românesc”? Ar fi fost, în mod realist, posibilă o astfel de „adecvare” stabilită de un guvern sau Parlament? Nu cumva o astfel de adecvare este imposibil de instrumentalizat, având în vedere că modernizarea românească și sincronizarea cu Apusul/Răsăritul sovietic sunt fenomene – efect al unor decizii politice interne sau externe care nu au ținut niciodată seama de eventuale cercetări-întemeieri riguroase ale „importului” de instituții? Presupunând că juriștii, experții în diferite domenii ar fi artizanii sincronizării cu instituțiile țărilor dezvoltate, nu putem stabili care dintre aceștia ar fi mai îndreptățiți să stabilească „justa măsură”. În ce s-ar întemeia legitimitatea funcției lor și/sau selectarea lor în această funcție strategică? Apoi, cine îi delegă și cu ce temei legitim face această persoană (grup de persoane) o astfel de delegare pentru unii dintre experți, având în vedere că opiniile lor privind „măsura importului de instituții” vor fi diferite de ale altor experți din țară, care sunt, de exemplu, adepți ai curentului sincronist lovinescian, să spunem?

3. „Sincronizarea reușită” - prin adecvare a formelor importate la fondul evoluției sociale și politice românești ar permite, păstrând logica și cadrele realității istorice românești interbelice, de exemplu, o serie de afirmații de tipul următor: a. Victoria legionarilor în alegerile din 1936 reprezintă o adecvare a formelor instituționale autoritariste ce au urmat fondul unei societăți în care au fost asimilate valorile liberalismului apusean; de asemenea, este dificil de afirmat dacă autoritarismul perioadei interbelice este – și în ce măsură! - (i) rezultatul unei inovații sociale autohtone sau (ii) rezultatul unui import de „forme” străine. Oricare ar fi originile acestei inovații instituționale, suntem puși în fața următoarei situații pe care „teoria formelor fără fond” nu pare capabilă să o rezolve: (3.1.) ori formele liberale au fost greșit selectate și imposibil de asimilat, (3.2.) ori societatea românească traversează un exces de fond ne-liberal, care reclamă instituții (forme) politice autoritare, procesul de asimilare a instituțiilor liberale fiind doar întrerupt.

4. Suntem de acord cu autorul că *forma modelează fondul*.¹⁴ Ideea trimite la o situație intuitivă – experiența ne învață că, în timp, generații de votanți români, de exemplu, cunosc într-un număr progresiv mai mare elementele regimului politic românesc, în urma unor programe de educație civică în sistemul școlar. Ca teorie, însă, formele fără fond nu ne învață nici cum să măsurăm dacă această modelare va fi pozitivă/negativă pentru societate, nici care este orizontul de timp în care ne putem aștepta la astfel de evoluții/validări empirice.

5. Dacă o majoritate electorală românească optează timp de peste două decenii (1990-2013) prioritar pentru instituții ale ordinii și ierarhiei (Biserica și Armata), de ce ar trebui să i se ofere acestei majorități electorale un cadru democratic – forme politice în care sunt valorizate cooperarea, compromisul, negocierea, pluripartidismul, libertatea opiniei etc.? Conform *teoriei formelor fără fond*, formele democrației occidentale de astăzi nu ar

fi potrivite fondului de tip autoritarist românesc. Apoi, cum putem stabili care este măsura libertăților consacrate constituțional, într-un context internațional care favorizează cadrele democratice, astfel încât formele importate din Occident de o guvernare sau alta să se potrivească fondului românesc? Dacă acceptăm principiul – ex. „respectarea drepturilor omului”, cine stabilește măsura importului de instituții care să garanteze respectarea drepturilor omului?

6. Teoria formelor fără fond operează cu mare dificultate pe secvențe istorice ale modernizării – importului sau inovației sociale și politice. Nu putem ști, de exemplu, cât de adecvată „fondului” grec, va fi fost „forma” legislativă a lui Solon în 594-592, când a introdus reforma censitară în Atena, lărgind categoriile social-profesionale care aveau dreptul de vot, într-un proces de democratizare treptată, pe care un Dimitrie Barnoschi îl recomanda românilor, atunci când analiza Constituția cărvunarilor din 1822.¹⁵

7. Câte feluri de forme pot exista și care este caracteristica fundamentală pentru un fapt social pentru a fi denumit „formă”?

8. Sub ce teme am putea stabili dacă Parlamentul bicameral sau Parlamentul unicameral este forma instituțională potrivită pentru România astăzi și care dintre regimurile politice – parlamentar, semiprezidențial, prezidențial ar fi adecvat „fondului românesc”, în perspectiva acestei teorii? Și, mai ales, argumentat științific, de ce „o formă” și numai una îi este potrivită „fondului” societății românești? În condițiile în care guvernările sunt întotdeauna ghidate de interese de partid sau de grup, opțiunea politică sau ideologică pentru o anumită formă instituțională poate fi rezultatul unui oportunism politic, în raport cu care cercetătorii sunt folosiți, mai degrabă, în sensul intereselor politice – ex. sunt promovați acei cercetători care favorizează sau argumentează opțiunea de „import instituțional” operată de elita guvernantă.

Rațiunea pe care o vizează astfel de întrebări îndreptate către fondul formelor fără fond nu deloc asociată o intenție de negare a potențialului teoretic al ideii. Din contră, considerarea lor și încercarea de a găsi răspunsuri țin, mai degrabă, să constituie cadrele definirii teoretice ale ideii care a însoțit procesul de modernizare al României, prin sincronizare instituțională cu Europa democratică. Lucrarea *Formele fără fond – un brand românesc*, semnaleză și analizează dinamica ideii în termenii unui adevărat „program național de modernizare”.¹⁶ În aceeași ordine a „numirii”, autorul propune termenul „model teoretic național”¹⁷ – termen, de asemenea, parcă, mai ușor de acceptat într-o filosofie a științelor sociale decât cel de teorie. Un model teoretic nu este obligatoriu să răspundă la întrebările pe care le solicită categoria epistemologică a teoriei. Modelul teoretic este un ghid de cercetare, spre deosebire de o teorie, care presupune indici, variabile și instrumentar metodologic riguros, spațiu de aplicabilitate și limite asumate, dimensiunea predicției etc.¹⁸

Folosirea termenului „teorie” pentru formele fără fond este nu numai dificilă, dar și necesară. Ar fi, de exemplu, destul de greu de acceptat o teorie cu vreo sută și ceva de autori în decurs de 150 de ani¹⁹, între care unii sunt susținători, alții sunt critici, propriile analize și discursuri fiind destul de vagi cu privire la conceptele folosite etc. De exemplu, junimiștii și, în mod special, Mihai Eminescu - jurnalistul acuză guvernanții liberali de imitație pripită și efecte negative de tip bumerang ale excesului de formă („pătura superpusă”, „proletari ai condeii”, consumul neproductiv al surplusului economic, schimbul de neechivalenți între munca ineficientă a birocrăției și salariile suportate de un buget cu un singur agent social productiv – țărănimea etc). În perioada criticii eminesciene,

liberalii „roșii” sunt legiuitorii și guvernanții care au o perspectivă relativ diferită asupra formelor fără fond. Ei operează în perioada 1876-1923 o adecvare treptată a formelor instituțional-liberale la fondul societății românești – ex. crește progresiv numărul persoanelor cu drept de vot (1866, 1882, 1923 – votul universal masculin), introduc taxe vamale la importul de mărfuri care se produc și în țară (1886), amendează în favoarea țăranilor legile tocmelilor agricole. În aceste condiții, în baza cărui criteriu stabilim care este „justa măsură” în selecția formelor celor mai adecvate pentru sistemul politic românesc? Tonul, conținutul, criticile jurnalisticii eminesciene sugerează că ar fi vorba de două paradigme diferite, dacă nu chiar opuse, pe când faptul că nici una dintre părți nu exclude selecția și adecvarea formelor de import, ne proiectează în cadrul aceleiași paradigme, în care ideea formelor fără fond este analizată, verificată, testată în termeni de grad al importului instituțional. Or, „măsura” sau gradul în care importăm forme reprezintă exact conceptul care face astăzi, alături de insuficiența preciziei a termenilor, dificil de acceptat o teorie a formelor fără fond.

Excesul de formă și fondul formelor fără fond

Formele fără fond trebuie înțelese ca o idee organizatoare a întregii modernizări românești ghidate de ideile și instituțiile vest-europene, începând cu primul pătrar al secolului al XIX-lea²⁰, pînă la Constituția din 1923 și guvernarea liberală 1922-1926. Pare destul de întemeiată opțiunea potrivit căreia ideea formelor fără fond a organizat reforma politică și economică, socială și culturală (educațională) și a constituit suportul paradigmatic pe care s-au articulat teorii sociologice și politice naționale. Ar fi un exces de „formă”, am considera noi, dacă am utiliza conceptul „teorie” pentru formele fără fond. Fondul ideii „formelor fără fond” stă în chiar natura ei de paradigmă organizatoare, de referent cultural într-un câmp polemic pentru întreg procesul de modernizare românească, prin sincronizarea cu spațiul apusean. Ideea formelor fără fond are deci o îndoită valoare de suport în epocă.

Întâi de toate, ea a generat construcții argumentative, sisteme de gândire critică asupra modernizării, completate cu sisteme de gândire politică teoretică și aplicată.

În al doilea rând, ideea paradigmatică a formelor fără fond a însoțit, cu funcția ei corectiv-polemică, întreg procesul de reformă instituțională, de la instituții politice, la structuri sociale și valori economice, prelungindu-și spiritul organizator chiar în critica de artă și istoria literaturii române (ex. Titu Maiorescu, George Călinescu).

Pe linia observațiilor profesorului Schifirneț, *formele fără fond* sunt un model teoretic național și un program național de reformă și dezbateri intelectuale cu privire la modernizarea societății românești. Judecând din perspectiva instrumentelor epistemologice, nici ideea, nici conceptele și nici câmpul de aplicabilitate, limite asumate, instrumentar metodologic asociat formelor fără fond nu recomandă folosirea conceptului „teorie”. În logica paradigmei, ideea își este suficientă sieși. Ea întemeiază dezbateri, programe de reformă instituțională și culturală, cercetări care îi testază limitele, dezvoltându-i potențialul. Considerăm că posibila înnoibilare a ideii formelor fără fond prin termenul „teorie” devine pur și simplu ne-necesară.

Concluzii – excesul de formă și lipsa de fond

Cartea *Formele fără fond – un brand românesc* reprezintă studiul necesar care expune și analizează, dintr-o perspectivă sociologică, fondul formelor fără fond în modernizarea românească. Autorul consideră că avem de-a face cu un model teoretic – sistem încheiat de idei și metode de cercetare, care se construiește istoric spre o teorie a formelor fără fond. Dacă schimbăm paradigma istorică de investigare-evaluare în care operează autorul cu o paradigmă a filosofiei științelor sociale, vom observa că sistemul de idei numit teorie și întemeiat de formele fără fond nu rezistă unui test riguros, cu instrumentele epistemologiei. La acest nivel, însă, atât termenul „model teoretic național”, cât și cel de „program național de modernizare” sunt suficient de potriviți pentru a semnala o contribuție originală a autorului la studiul ideii formelor fără fond. Contribuția este cu atât mai merituoasă cu cât reprezintă concluziile unui studiu de sociologie comparativ-istorică, în care se regăsesc trimiteri către autori străini ce au elaborat în paradigma formelor fără fond, ale căror opere sunt conectate cu sociologia clasică euro-americană, pe linia analizelor modernizării capitaliste, începând cu secolele XVI-XVII.²¹ Lucrarea este deci semnificativă atât prin conținutul de analiză-evaluare, cât și prin deschiderile pe care le generează. Formele fără fond reprezintă, într-adevăr, un brand românesc. Fără a deveni teorie, ideea a organizat dezbaterile și politicile publice care au configurat sincronizarea spațiului românesc cu sistemul instituțional democratic vest-european. Pare un exces de formă să le numim teorie, după cum ar fi o insuficiență să le numim metaforă. Ar fi lipsă de fond să negăm valoarea formelor fără fond în modernizarea românească, după cum ar fi un exces de fond românesc să le acceptăm necritic. Idee autentic românească, fascinantă, strălucitoare, uimitor de ușor asimilabilă în discursul colocvial, formele fără fond au un potențial teoretic pe care trebuie să îl investigăm cu instrumentele epistemologiei contemporane. În cazul de față, am încercat să folosim paradigma kuhniană, pe care am aplicat-o doar parțial, pe secvența unei paradigme. Logica cercetării științifice din perspectiva popperiană poate la fel de bine să stea drept cadru al unei metodo-logici de investigare a potențialului teoretic al formelor fără fond. La nivel de cadre metodologice de analiză, opțiunea pentru Th. Kuhn – progresul științei prin „revoluții științifice” o exclude pe cea pentru Popper – evoluție lineară, prin falsifiabilitate și redefinire a teoriei. În ciuda incomensurabilității celor două macro-perspective, o încercare de întemeiere a teoriei formelor fără fond are nevoie atât de mecanismele aplicative ale epistemologiei popperiene, cât și de instrumente ale epistemologiei kuhniane, care să creeze premisele unei testări pe fenomene măsurabile ale modernizării românești. Dacă formele fără fond vor putea fi întemeiate prin testare riguroasă aplicată la spațiul românesc, putem intui promisiunile de definire a formelor fără fond ca „teorie de rang mediu”, folosind termenul lui R.K.Merton, aplicabilă, de exemplu, la universul de cercetare desemnat de modernizarea prin importul de instituții. Mai mult, întemeierea unei teorii a formelor fără fond va trebui să provoace, în mod obligatoriu, și universul empiric al societăților care se modernizează prin inovație instituțională internă, deși, astfel de situații par să fie acceptate, *ab initio*, ca „forme cu fond”, aparent exterioare spațiului de aplicabilitate al unei posibile teorii a „formelor fără fond”.

Logica unei astfel de operațiuni de întemeiere teoretică depășește însă intențiile analizei de față.

Note

1. Constantin Schifirneț, *Formele fără fond – un brand românesc*, Editura Comunicare.ro, București, 2007
2. (i) Semnalăm următoarele 4 categorii de scrieri din perspectiva cărora autorul cărții analizează dinamica ideii formelor fără fond: Dinicu Golescu (1777-1830), Barbu Mumuleanu (1794-1836), Ionică Tăutu (1795-1830), Maiorescu, Ghica, etc. – exemple pentru etapa precursorilor "teoriei" formelor fără fond; (ii) D.P.Marțian, Dobrogeanu-Gherea, Zeletin, Eminescu, Xenopol, E. Lovinescu – autori care elaborează și dezvoltă conținutul programului de modernizare al României, utilizând ideea formelor fără fond în spații social-politice istorice de discurs și cu atitudini diferite, uneori opuse față de valoarea ei euristică și/sau de program de modernizare instituțională a societății românești; (iii) C. Noica, Paul Cornea, G.C. Nicolescu, M.Ciurdariu, Z. Ornea, A. Marino, I.Vitner, I. Bădescu, D. Hurezeanu, Gh. Platon, T. Drăganu, G. Georgiu, D. Barbu, Gh. Bulgăr, A. Lazăr – analiști ai dimensiunii teoretice, categoriale a "formelor fără fond"; (iiii) Ledrut Raymond – exemplu de analiză categorială pe tema relației formă-fond, în spații exterioare "brandului românesc", prin care apare ideea de formă – concept al sociologiei (*La forme et le sens dans la société*, Libraires des Meridiens, Paris, 1984).
3. C. Schifirneț, op.cit., Cuvânt înainte, p. 9
4. Autorul polemizează cu cei care fie "argumentează superficial", fie neagă valoarea euristică a ideii formelor fără fond în discursul despre modernizarea românească. Categorii de observații - p. 28, „Limitativă rămâne argumentația nefundată pe fapte istorice impregnate de acuratețe științifică (...) cum (...) procedează Heliade (Ion Heliade Rădulescu); p. 58: „Autorul Criticilor absolutizează, uneori, rolul fondului, fără a avea în vedere caracterul activ al formei, influența ei asupra fondului.” (Titu Maiorescu); p. 168: „Greșeala lui Lovinescu stă în afirmația conform căreia... (...)” (Eugen Lovinescu); p. 187: P. Cornea consideră că teoria formelor fără fond „nu este altceva decât o metaforă.”; p. 188: Teza formelor fără fond nu reprezintă „reflectarea unei realități obiective” (I. Vitner), ea „a viciat și perspectiva largă a viziunii socialiste” (Gh. Platon), iar junimiștii „au transplantat doar la noi ecourile unor idei de aiurea”, care este o „formulă strălucitoare”, „Dar nu a fost o formulă practică și practicabilă” (Z. Ornea)
5. În sensul că a existat un fenomen politic, economic, social, cultural empiric, reflectat în ideea-cheie a modernizării (importul instituțional selectiv); „formele fără fond” au reprezentat, de asemenea, subiect de preocupare teoretică pentru zeci de intelectuali români și a fost subiect de dezbatere în spațiul public - discursul de analiză a modernizării României, analize istorice, definirea relației național-internațional în selecția formelor care trebuie importate.
6. C. Schifirneț, op.cit. pp. 243-244
7. Idem, p. 243. La nivel de model teoretic, profesorul Schifirneț credem că are dreptate. Ca teorie, însă, formele fără fond nu pot lăsa deschise opțiunile de modernizare. Marea problemă epistemologică pe care o conține „teoria formelor fără fond” se referă nu atât la ideea fondatoare, cât la criteriul – „justa măsură” a importului în procesul de sincronizare a unei culturi/civilizații cu un spațiu de import. O teorie, în sens riguros, de exemplu, ar trebui să își asume și acest spațiu al predictibilității, care nu poate accepta dezbateri și polemici pe exact criteriul „măsurii” relației dintre cele două concepte fundamentale – fond/formă.
8. Idem, p. 245
9. Idem, pp. 246-247. Autorul aduce în discuție teorii complementare elaborate de sociologi străini, care sesizează nevoia acută de considerare a specificului național-regional în elaborarea teoriilor. De exemplu, A.D. Smith, unul dintre reperele teoriei politice contemporane despre națiune și naționalism, validează logica particularismului în abordarea națiunii. El operează în logica formelor fără fond atunci când observă că nu se poate opera cu aceleași variabile în explicarea fundamentelor și conținutului națiunii și comportamentului naționalist pentru societăți din vestul și răsăritul Europei; vezi pp. 254-255

10. Autorul definește situația ca „sindrom al prinderii din urmă”, prin care o parte din elita intelectuală educată în străinătate importă instituții nefuncționale în societatea românească.; Schifirneț, op.cit., p. 265. Pentru cadrele abordării științifice ale procesului de modernizare (conținut, dimensiuni, tipologie, actori sociali), vezi pp. 203-206
11. Autorul propune o analiză de semnificații pentru “fond” și “formă” (a) trecând în revistă sensurile și definițiile cu care aceștia au fost folosiți (pp. 190-191), (b) iluminând corelația întemeietoare și cu potențial euristic (pp. 191-198) și (c) propunând definiții pe care le construiește din analiza accepțiunilor identificate. Construind la intersecția dintre operele analizate, autorul precizează că fondul exprimă (i) activitatea autohtonă, creatoare de valori naționale, care trimite la aspecte psihologice și culturale (junimiști) ale unei societăți; (ii) activitatea creatoare prin care se constituie cadrul organizatoric și instituțional, care subsumează și actorii sociali dintr-o societate; (iii) structuri sociale, economice și instituționale. Forma este: (i) sistemul instituțional și legislativ introdus din Occident; (ii) cadru organizatoric sau civilizația importată; (iii) instituții de cultură și învățământ, (iiii) sistemul politic și legislativ (pp. 198-201).
12. Modernizarea prin sincronizare cu sisteme instituționale eficiente în țări dezvoltate ar trebui să aibă drept criteriu „justa măsură între teorie și practică, între real și ideal”, cum ar spune Titu Maiorescu, fondatorul termenului relațional „fond-formă”, care a canalizat întreaga dezbateră despre modernizarea societății românești după 1868, când este publicat articolul În contra direcției de astăzi din cultura română.
13. Idem, pp. 269-271
14. „Instituțiile noi nu erau forme lipsite de conținut. Forme fără fond, luate ca atare, ca forme vide de orice conținut, nu există în realitate. Instituțiile preluate din țările capitaliste dezvoltate au contribuit, în anumite limite, la dezvoltarea fondului, datorită existenței unui minimum de condiții care impuneau adoptarea noului sistem instituțional. (...) Înființarea unor instituții democratice a contribuit la instaurarea unei vieți publice bazate pe dialog, confruntarea opiniilor, libertatea cuvântului, participarea unor grupuri mari de oameni la viața publică.”; Schifirneț, op.cit., p. 214
15. Ne referim aici la lucrarea lui Dimitrie V. Barnoschi, Originile democrației române. „Cărvunarii” – Constituția Moldovei de la 1822, Editura Viața românească, București, 1922: cărvunarii de la 1822 au dat Țării nu o lege, ci Legea care se potrivea cel mai bine așezării relațiilor social-politice și culturii române la acea dată, consideră Barnoschi.
16. De altfel, lansarea termenului de către Maiorescu în 1868 este perfect coerentă cu ideea de program național, Maiorescu propunând schița a ceea ce am putea defini drept un „program, pe puncte” privind calea adecvată de modernizare a României, cu accent pe sistemul educativ. Acest „program pe puncte” nu implică însă asumarea unui model teoretic, însă.
17. „Concepem modelul teoretic național ca pe o cale de explicare a edificării civilizației moderne în cadrul național.”; Schifirneț, op.cit., p. 243
18. Perspectiva din care facem evaluările este asumat excesiv de riguroasă, fiind conștienți că există riscul de a falsifica obiectul de analizat, în sensul aplicării de concepte, valori sau cadre analitice contemporane unei realități istorice de acum 150 de ani, acuzând Legislatorul mijlocului de secol nouăsprezece, de exemplu, că nu a utilizat norma votului universal în Constituție. Suntem conștienți de absurdul unei astfel de logici contra-factuale. Rigurozitatea excesivă asumată a evaluării critice pe care o propunem este legată tocmai de faptul că ideea generoasă a formelor fără fond are potențial de dezvoltare înspre o teorie a modernizării în periferia sistemului mondial modern.
19. Paradigma, în sensul cel mai larg al definiției kuhniene, implică tocmai această dimensiune de „comunitate științifică” și cercetare lineară în cadrele aceluiși model de definire, explicare, cercetare a realității. Conform fondatorului teoriei revoluțiilor științifice – Th. Kuhn, paradigma este o construcție mai complexă decât teoria. Cercetarea științifică pe care o declanșează și o organizează ideea formelor

fără fond în plin proces de sincronizare europeană a României este condusă, mai degrabă, de „experiențe comun împărtășite” de o comunitate științifică, decât de teorii, reguli de cercetare, metodologii. Paradigma ar fi, astfel, un model de explicare, înțelegere, cercetare împărtășit de o comunitate de cercetători, care au, în epoca despre care vorbim, experiențe comune, devenind martori ai unui proces de reformă și participanți la dezbateră privind căile cele mai potrivite ale reformei. Când paradigma nu mai poate explica fenomene nou apărute, se declanșează ceea ce Kuhn numește criza paradigmatică, urmată de „revoluția științifică”, prin care o paradigmă-hegemon este înlocuită cu alta. În epocă, paradigma formelor fără fond a fost dominantă atât prin cantitatea, cât și prin calitatea operelor care au configurat-o istoric. În logica formelor fără fond, chiar autori care nu au definit sau utilizat în chip explicit ideea, elaborează cercetări teoretice și aplicative cu privire la relația universal-specific în evoluția unei societăți, optând pentru selecția programatică și adaptarea formelor străine la fondul românesc.

20. Indiferent de conținutul ei, Constituția cărvunariilor (1822), Însemnare a călătoriei mele (Dinicu Golescu, 1826), pot fi acceptate ca semne ale unui proiect necesar de modernizare, prin sincronizare cu Europa apuseană, iar nu cu sistemul imperial al Rusiei țariste, care luase locul Imperiului Otoman în epocă (1829, Pacea de la Adrianopol). La nivel intelectual, prima „formă” europeană importată în România, pare să aparțină de gândirea politică liberal-clasică („liberschimbismul”), promovată de Ion Ghica, după 1840.

21. Analiza procesului de modernizare în diferitele sale dimensiuni, cu introducerea de către autor a unui termen nou – „modernitatea tendențială”, care desemnează evoluția dinspre construcția politică spre dezvoltarea economică, într-un context „mozaicat”, lipsit de o dominantă clară, precum și analiza dimensiunilor modernității românești prin raportarea la evoluția societății occidentale sporesc valoarea argumentării în favoarea importanței și funcției ideii formelor fără fond în modernitatea românească; vezi Schifirneț, op.cit., pp. 203-242; vezi și C. Schifirneț, Identitatea românească în contextul modernității tendențiale, Revista Română de Sociologie, serie nouă, anul XX, nr. 5-6, p. 461-480, București, 2009 <http://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/Nr.5-6-2009/05-C.Schifirneț.pdf>